

SZŐKE DOMONKOS

1.

1956 historiográfiája mennyiségileg is meglehetősen terjedelmes és tévítéleteiben is sokszínű. Ráadásul '56 megítélése mindig is politikafüggő volt, s valljuk be, bizonyos értelemben mind a mai napig az. Ha a két „időbeli végpont” felől nézzük, '56 korabeli (tehát 1956-os) minősítése is forradalom, legalábbis népfelkelés volt. Másfelől: a rendszerváltás miniszterelnöke, Antall József híressé vált és 1989-re vonatkozó kijelentése szerint „tetszetek volna forradalmat csinálni”. Vagyis a forradalmárlógika nézőpontját követve mindig is forradalom volt az, amit a kádári uralom végig ellenforradalomnak titulált, de nem volt forradalom az, vagy nem minősítették azzá, ami ezt a kádári uralmat megdöntötte.

Fogalmazzunk bárhogy, '56 lényegének történeti mérlegelése csak a kezdetén tart. Amit nagyon fontosnak tartok az elmúlt időszakban, főleg az utóbbi években, hogy megannyi ismeret, korabeli információ, tudományos és népszerű feldolgozás került és kerül napvilágra azért, hogy a korabeli eseményeket adatgazdagon, árnyaltabban láthassuk. Emellett rendelkezünk rendkívül alapos Nagy Imre-monográfiával is, amely szinte percnyi pontossággal rögzíti az akkori eseményeket.

Ami a hiányokat illeti, először néhány kevésbé ábrázolt-bemutatható összefüggésre szeretnék utalni. Sokat tudunk ugyan róla, de még mindig pontosabb és megbízhatóbb ismeretekkel kellene rendelkezniünk például az amerikai politika szándékairól, vagyis inkább szándéktalanságairól, vagy a Szabad Európa Rádió – nem is annyira vitatható – ellentmondásos szerepéről. Nem ismerjük minden vonatkozásában a jugoszláv és a román álláspontot, s főképpen a kulisszák mögötti szovjet taktikázást (erre még visszatérek).

A Sztálin halála utáni szovjet vezetés nagy erőpróbája volt a magyar '56 és az azzal kapcsolatos ellentmondásos szovjet viszonyulás, belső erőharc, amely meglehetősen frusztráltnak mondható. Hruscsov maga is az (ellen)támadások célpontja volt, hiszen a korabeli szovjet „kemény mag” (Molotov, Kaganovics, részben Malenkov) azt vetette a szemére, hogy a sztálinizmus „liberalizálása” a rendszer erodálódásához vezetett, teljes felbomlást és káoszt okozott. Hruscsov, aki aligha volt büntelenebb a sztálini korszak bűneiben, mint a korabeli szovjet vezetésből bárki más, a magyar forradalmat illetően is „vabankra” játszott: Kádárban vélte megtalálni azt a személyt, aki szerinte minden tekintetben megfelelhet a „kibontakozás” politikájának. Kádár pedig – szovjet minta szerint – megszemélyesítette a „megszüntetve és megőrizve a megszüntetendőt” ismert tételét. A proletárdiktatúrák hagyományos eszközeivel biztosította a szocializmus fennmaradását.

1956 nagy kihívásának utólag is azt tartom – elismerve, hogy történetien alternatívát értenek –, hogy a létező, sztálini típusú szocializmussal szemben egy olyan megoldást kínált, amelynek szovjet részről történő elfogadása, tolerálása nem veszélyeztette volna az akkori tábor egységét. Olyan tárgyalási alapot és gyakorlati alternatívát kínált, amely a megtépzott kismemzeti méltóságot és szuverenitást billentette volna helyre. Ráadásul egy toleránsabb és megértőbb szovjet álláspont a demokratikus szocializmus mellett érvelő értelmiség társadalmi presztízsét emelte volna, s a későbbi reformerők és törekvések (prágai tavasz, esetleg a lengyel események) számára biztosíthatott volna hatékonyabb szellemi fogódzókat.

Ezzel kapcsolatban – természetesen – fontos kérdés, hogy 1956-ban volt-e reális lehetősége a demokratikus kibontakozásnak. Tisztázni kellene, hogy valóban volt-e reális esélye annak, hogy Magyarország független és semleges állam legyen, mert véleményem szerint ez volt a legfőbb törekvés. A válasz megítélésem szerint igen, de ezt nem magyar oldalról döntötték el. Ez onnan nézve (is) lényeges, hogy 1945 után a Szovjetunió szövetségébe kényszerített csatlósállamok közül több is megkísérelte a sajátos, nemzeti út keresését. Ezek közül a leginkább karakterisztikus a titói, a legkatartikusabb pedig a magyar volt. Kína szerepe szintén kiemelkedően fontos, mert nagyhatalomként úgy vélte: létezik a szocializmus építésének egy sokkal hatékonyabb alternatívája, mint amit a Szovjetunió kínál. A kínai és jugoszláv alternatíva egyaránt szovjetellenes volt, de attól semmivel sem jobb – regionális hegemoniát jelentő – keretet kínált a korabeli szocializmusok gyakorlati megvalósítására. Itt említem, hogy '56 úgy is megítéltetett, mint annak jelzése – amerikai oldalról is –, hogy

Magyarország a Szovjetunió érdekszférájába tartozik, s ebből még ’56 ürügyén sem akarják kivonni.

Úgy ítélem meg, hogy ’56 forrásainak kutatását illetően, noha mér-földkövekkel haladtunk előre, főleg az utóbbi években, sok-sok vonatkozásban még mindig a sötétben tapogatózunk. Az adott időszakban igen hosszú ideig népes kínai küldöttség tartózkodott Moszkvában (Liu Sao-csi vezetésével), a szovjet vezetésnek adott tanácsaikat azonban mind a mai napig nem ismerjük.

Mindmáig megválaszolatlanak tűnnek a következő kérdések is: valóban érdemi vitát kívánt-e folytatni a szovjet vezetés a magyar forradalommal? Vajon nem úgy gondolta-e (a kezdetektől fogva), hogy a politika eszközeinek alkalmazása nem vezethet eredményre és elkerülhetetlen a katonai beavatkozás? Vajon a szovjet kormány október 30-i nyilatkozata, amely a két ország kapcsolatait a kölcsönös előnyök és az egyenrangú partneri kapcsolatok alapjára helyezte, őszinte volt, vagy csupán taktikai manőver? Kádár november elsejei eltűnése politikai rablás volt-e, vagy Kádár tudatos szakítása a Nagy Imre-féle vezetéssel? Vajon milyen indokai és indítékai voltak Kádár moszkvai pálfordulásának?

A magyar történelem megannyi eseményéről nagyon gyakran a végletek nézőpontjából ítélkezünk, amely folyamat során igen gyakran az áruló és a hazafi jelentette a viszonyítási pontokat. Miért lenne ez másképpen ’56-tal kapcsolatosan?

A forradalomhoz forradalmi idealizmus, Petőfi eszméi kellenek, de a megoldáshoz Deák Ferencet jellemző bölcsességre van szükség. Nagy Imre október 23–28. között nem nagyon értette a helyzetet, vagy ahogyan azt többen is megfogalmazták: csetlett-botlott. A fordulat október 28-án kezdődött, amikor az eseményeket már jogos népfelkelésnek minősítette. (Részben ide tartozó fontos probléma, hogy a forradalom, a felkelés résztvevői jelentős részének jövőt illető szándékai még Nagy Imre elképzeléseivel sem harmonizáltak.) Később úgy vélte, hogy Kádár egyszerűen megszökött, és a hivatalban lévő magyar kormány és a párt tudta, beleegyezése nélkül kezdett tárgyalásokat a szovjetekkel. Lukács György pedig úgy gondolta ekkor, hogy Nagy Imréből nem lenne szerencsés turini remetét faragni.

Az első kérdés kapcsán – végezetül – még néhány „javaslatot” tennék. Fontos feladatnak gondolom a vidék forradalmának további kutatását és a tények alaposabb feltárását. Ugyanígy a táboron belüli országok értelmiségi csoportjainak magyar forradalom iránti szimpátiájának feltérképezését, hiszen ez volt az ő „csendes forradalmuk”.

2.

Ötvenhat újraértékelése nem a rendszerváltással kezdődött. Az, hogy '56 népfelkelés volt, nem 1989 januárjában dőlt el, Pozsgay Imre nevezetes bejelentésével, mert véleményem szerint a Rákosi-érát megszenvedett kisember ezt a kezdetektől így gondolta. Az ország azonban a forradalmat követő megtorlás, a kivégzések után az 1963-tól kezdődő konszolidációval belesimult a csendes „megbékélésbe”. A társadalom, Adyt parafrázálva, „élt és élni akart”.

Maga a Kádár-rendszer konszolidációs lépései is valami olyasmit mutattak azonban, hogy a Nagy Imre-kormány ugyan hibát követett el az események kezelésében, de nem minden célja nevezhető bűnnek. Találón fogalmazott snagovi száműzetésében Lukács György az őt faggató román „vendéglátónak”, amikor azt mondta: mi mindannyian kommunisták vagyunk, Nagy Imrétől Kádár Jánosig, aki a semlegességtől kezdve a többpártrendszerig mindent megszavazott. Az ő bűne annyi, mint Nagy Imrének, s így neki is itt kellene lennie, ám mégis szabad.¹

Az '56-ról szóló interpretációknak új szempontot adott Nagy Imrének és kivégzett társainak 1989-es újratemetése. 1956 emlékezete a kibontakozó hatalmi harcok terepévé vált.

Ötvenhat „valós lényegét” keresve talán annyit már megállapíthatunk, hogy egy korrekciós forradalom volt, amely egy nem totalitárius államrendszer megteremtésére tett kísérletet: a szocializmus és építésének emberibb formáját kívánta megteremteni. (Most ne boncolgassuk, hogy lehet-e egyáltalán egy társadalomfilozófiai elvnek és tételnek „emberi arca”!) Elemi erejű tiltakozás, lázadás volt, amelyet azután már nem lehetett sem sikerre vinni, sem elfojtani.

¹ Lukács György ilyen megjegyzéseket többször is tett Snagovban, ezeket próbáltam összefoglalni. 1956. december 1-én például kijelentette: „...nem értem meg azt, hogy Kádár miért tűnt el szó nélkül november 2-án, miután egyetértett a Nagy-kormány összes határozatával. Sőt mi több [...] én, Haraszi és Ujhelyi nem értettünk egyet a Nagy-kormány összes határozatával, hanem csak egyetértésünket nyilvánítottuk, miután azok el voltak fogadva, és mégis itt vagyunk, Kádár pedig, aki mindennel egyetértett, ma Budapesten.” *A snagovi foglyok. Nagy Imre és társai Romániában. Iratok.* Összeállította, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta: BARÁT Magdolna–SÍPOS Levente. Napvilág Kiadó, Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2006. 90.

3.

A magyar forradalmi kísérletek mindig a nemzeti közakarat, a közmegegyezés részét képezték (miközben ezek sikerét, legtöbbször kudarcát nemzetközi erőtenyezők befolyásolták). A magyar történelem megannyi eseménye, kísérlete egy jobb világra, illetve ezek utóélete tanúsítja, hogy nemzeti mítoszokat kudarcos történelmi események köré teremtenek.

Az emlékezés a történelmi ítéletalkotás szubjektív műfaja. Látnunk kell, hogy emlékezet és emlékezés egyszerre fontos. A klasszikus mondást idézve: az ír emlékezést, akinek valami elhallgatnivalója van. Ugyanakkor egy ellenpéldát is hozhatunk: Kádár János, az események talán legfontosabb tanúja, néma maradt, „bár” neki volt a legtöbb elhallgatnivalója.

Nagy Imre szerepe mindenképpen a tragikus hősé, azzá tette az ügyben hozott ítélet. Ezt azonban ő igazságtalannak tartotta, s arra apelált, hogy a végső ítéletet a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom, a magyar nép mondja ki. A magyar nép és a történettudomány ítélete ma már igen közel áll egymáshoz. A történelem, hosszabb vagy rövidebb távon, mindenkinek megadja a végső értékelést.